

ПОПУЛІЗМ І ПОЛІТИЧНЕ РЕКРУТУВАННЯ

Тетяна Ляшенко,

доктор політичних наук,

Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,

провідний науковий співробітник відділу політичних інститутів та процесів

ORCID: 0000-0002-5807-1130; tet.lyachenko@ukr.net

Рекрутування та відбір політичних еліт – надзвичайно важливий процес, від успіху якого залежить увесь подальший розвиток держави. Як зазначає Д. Коротков, «характер, склад та орієнтації правлячої еліти – найважливіший елемент політичної системи, що визначає її якість. У цілому якість еліти залежить від способів її рекрутування. Питання відбору еліт є, по суті, одним з ключових у процесі трансформації політичної системи. Від цього залежить здібність країни до реформ» [1, с. 28].

З погляду окремих дослідників політичного класу та еліт, рекрутування та відбір політичної еліти залежить від існування певних форм соціального просування (соціальних ліфтів), за допомогою яких особи переміщуються вище у соціальній ієрархії головним чином за наявності відповідної (актуальної на цей час) освіти, досягнень (особистий успіх), досвіду наукової чи мистецької роботи, майнового стану тощо.

Механізм рекрутування політичних еліт залежить від соціальної організації суспільства. Він може базуватися на принципі спадковості, сімейних зв'язках; майновій належності; професійній компетентності; партійній належності; особистій відданості керівнику. Проте чіткої кореляції між типом політичної системи, типом суспільства та механізмом рекрутування не існує.

Рекрутування, створення та функціонування політичного класу в кожній країні на певному етапі її розвитку має конкретні, властиві лише їй особливості. Основним каналом рекрутування до парламенту протягом багатьох скликань залишався державний апарат,

наприклад, до Верховної Ради VIII скликання обрано 34% колишніх депутатів та 24% керівників. В IX скликанні парламенту 339 (або 80%) депутатів не мали до обрання чиновницького або апаратного досвіду й були обрані завдяки електоральній популярності партії «Слуга народу». Інші партії, що пройшли в парламент, рекрутували переважно колишніх державних службовців і політиків.

Згідно з політологічною теорією, військовослужбовець, як джерело рекрутування, використовується переважно у недемократичних країнах. Проте Україна мала у своїй історії приклад широкого залучення до передвиборчої кампанії військових. Після Революції гідності та під час війни на Сході України знаковими постатями стали військові, волонтери, громадські активісти. Майже всі політичні сили (окрім проросійських) заносили їх до партійних виборчих списків у числі перших. Є всі підстави вважати, що така ситуація повториться.

Рекрутування та вибір політичної еліти в рамках політичних партій, як правило, відбувається у три способи. Перший – це партійний апарат, в якому люди виконують організаційні завдання, необхідні для нормального функціонування партії. У демократичних країнах робота в партійному апараті зазвичай є першим етапом кар'єри, після чого відбувається перехід до інших політичних завдань, переважно в парламенті та уряді. У недемократичних країнах, заснованих на монополії та владі правлячої партії, члени партійного апарату займають найвищі та найбільш привілейовані позиції у владних елітах.

Другий спосіб – депутатська діяльність. У демократичних країнах парламентська діяльність є найважливішим елементом політичної кар'єри. У недемократичних країнах парламентська діяльність має другорядне значення, оскільки депутатський мандат здебільшого є своєрідним продовженням кар'єрного зростання після роботи в партійному апараті, в органах державного управління чи професійній діяльності.

Третій спосіб – це обіймання посад у державному управлінні від імені партії. У демократичних країнах цей крок не має сенсу, оскільки існують правила, які виключають державне управління

з-під прямого партійного контролю. У недемократичних країнах члени правлячої партії, як правило, швидко спрямовуються до державного управління та роблять свою політичну кар'єру в державному апараті [2]. Кар'єрне просування однопартійців є однією з характеристик державного управління й в Україні.

Серед причин того, що не варто говорити про те, що партії в Україні є основним каналом рекрутування та циркуляції політичних еліт, є і пропорційна система із закритими списками. «Виборча система із закритими партійними списками невинувато збільшує роль партійної бюрократії у формуванні депутатського корпусу. Саме лідери партій мають вирішальний вплив на формування списку кандидатів у депутати. У процесі формування виборчих списків українських політичних партій внутрішньопартійна демократія фактично не діє. Кандидатів у депутати та їх місце у виборчому списку визначає вузьке коло керівників та інвесторів кожної політичної сили» [1, с. 123]. Але вибори 2019 року позначилися безпрецедентною ірраціональною довірою до партії «Слуга народу». Виборці голосували за абсолютно невідомих кандидатів лише через їхню належність до цієї партії.

Такий формат багатопартійності формує ставлення громадян до політичних партій: не довіряють політичним партіям 77%, а довіряють їм лише 22% [3]. До того ж відсутність в Україні культури фінансових пожертв на політичні партії та політичну діяльність суттєво обмежує можливості створення «народних» партій та рекрутування до їх лав середнього класу, незаангажованих представників громадянського суспільства.

Хоча народні депутати знаходяться в центрі політичного класу, до нього також входить велика кількість політичних консультантів, радників міністрів, помічників депутатів, а також співробітників штаб-квартири партії, науково-дослідних центрів, які працюють на політичні сили. Цілком слушним видається твердження, висловлене в дослідженні англійських учених: «Політичний клас живе у власному міхурі, повністю відірваному від життя виборців ... надто багато професійних політиків ... не мають досвіду реального

світу. Дуже небагато мають досвід роботи в робітничому класі, приватному секторі чи бізнесі. Велика кількість членів парламенту... є нічим іншим, як амбітними кар'єристами, які працювали в політиці, групах тиску, аналітичних центрах, місцевому уряді та державній службі, перш ніж отримати свої місця» [4].

Шляхом виборів у сучасних демократичних суспільствах до влади приходять лише незначна частина осіб. Інша частина політичного класу, яка ухвалює політичні та державні рішення або принаймні впливає на них, призначається тими, хто був обраний. Роблять вони це згідно зі своїми переконаннями та під впливом об'єктивних чи суб'єктивних умов. Призначення міністрів або вищих керівників урядових установ залежить від парламенту, прем'єр-міністра або президента. Обрання судової гілки влади, згідно з законом, взагалі не є результатом ні загальнонародного голосування, ні затвердження тими, кого було обрано шляхом такого голосування. А наділення невластивими політичними функціями чиновників взагалі виходить за межі визначення «представницької демократії», яка задекларована в Україні.

На процес прийняття рішення щодо кожного призначення впливають такі фактори: особисті уподобання керівника, інституційні стимули та економічні умови в країні. Таким чином відбувається «порушення обіцянок демократії» [5]. Внаслідок цього формуються особливі риси функціонування держави:

- Гравцями в політиці стають групи, а не окремі особи.
- У парламенті переважають представники груп інтересів.
- Утверджується стійкість олігархії (конкуренція між елітами).
- Право брати участь у прийнятті рішень обмежується політичною конкуренцією.
- Функціонує «невидима влада», тобто відсутність прозорості у процесі прийняття рішень забезпечується фактичними (законними або незаконними) повноваженнями.
- Більшість громадян відчуває апатію до політики [5].

Рекрутування та відбір політичної еліти поєднує діяльність і послідовне просування в політичних організаціях – партіях та інших об'єднаннях, які беруть участь у політичному житті (профспілки,

молодіжні організації, організації учасників бойових дій тощо), – які діють як визначені групи формування громадської думки та формують політичну сцену країни [2].

На сучасному етапі в демократичному суспільстві можна виділити такі види політичної кар'єри:

– партійний активіст – цей тип кар'єри зумовлений умінням і навичками впливу на інших: важливим є формування думок, настроїв і поведінки інших людей, а також вірність ідеалам певної партії та її програмі;

– члени профспілок чи іншої громадської організації. Цей тип кар'єри характеризується емоційною та ідейною залученістю до своєї діяльності, супроводжується амбіціями та зацікавленістю спонсорів;

– посадові особи, які представляють державну чи місцеву владу.

Рекрутування сучасної політичної еліти відбувається через політичні зв'язки з громадськістю, інформаційні кампанії та соціальний маркетинг. Політичні еліти також рекрутуються за допомогою засобів масової інформації, які є об'єктом інтересів різних ешелонів державних органів, політичних партій, громадських організацій і груп, що беруть участь у політичній діяльності. Кандидати, їхні штаби, експерти та спеціалісти з політичного маркетингу добре усвідомлюють, що правильне використання ЗМІ може безпосередньо привести їх до успіху на виборах [6]. Останнім часом ЗМІ набувають усе більшої ваги у процесі формування суспільного сприйняття політиків. Як місце дебатів і політичних змагань, ЗМІ не завжди об'єктивно оцінюють, серед іншого, дії політичних еліт у політичних процесах, керуючись нерідко власним (спонсорським) бажанням; вони також виконують функцію інструменту, який використовують політичні еліти для формування громадської думки.

На підставі власних критеріїв ЗМІ також визначають доступність політичних еліт до публічної сфери, діапазон їх діяльності та впливу, а також формують курс дій на політичній арені, політичні очікування, зрештою – впливають на визначення політичного порядку денного.

У всьому світі на засоби інформаційного впливу витрачаються чималі кошти: політичні кампанії передбачають величезну кількість покровителів, офіційної та неофіційної підтримки, подарунків та навіть підкуп. А підтримка одного з кандидатів рейтинговим каналом телебачення може принести йому перемогу. Виборчий процес 2019 року якнайкраще продемонстрував вплив засобів інформаційного впливу на результати всенародного голосування. Це був унікальний приклад стратегій просування нестандартних передових методів комунікації. Він представляв новий тип популізму без політики, а кандидат виступав як бренд.

Популістський, або плебологічний спосіб рекрутування еліти віддає перевагу такому типу людей, які здатні дати найфантастичніші обіцянки (наприклад, зарплату у 4 тис. дол., створення 500 тис. робочих місць, висадку 1 млн дерев тощо) і використовують найефективніші методи пропаганди в боротьбі за владу, демонструють ненависть до своїх суперників, зневагу до владних інституцій та до верховенства права. Вони пробиваються в елітні лави, використовуючи агресивну та маніпулятивну демагогію, та уникають традиційних каналів вербування еліти. Особисто їм часто бракує «елітних якостей», таких як культура, насамперед політична, переговорні навички, сприйняття альтернативної точки зору/опозиції, неналаштованість на досягнення компромісу. Мало того, ці очевидні недоліки шляхом епатажу видаються за «нову, нестандартну і прогресивну політику».

Тому популістські лідери виявляються, як правило, невдалими реформаторами. Вони можуть бути ефективними руйнівниками чинних політичних порядків, але вони рідко виконують свої обіцянки щодо «радикальних змін».

Висновки. Отже, популістський спосіб вербування еліт призводить до неякісного відбору на найвищі посади в державному та економічному управлінні. Як наслідок, захоплення влади популістськими лідерами призводить до політичного виродження цілих владних еліт. Повернення до традиційних способів рекрутування відбувається лише з часом, коли виборці зрозуміють хибність популістського типу правління. Проте втрата часу і темпів позначається на політичному та соціально-економічному розвитку країни.

Бібліографічні посилання

1. Коротков Д. С. Політична еліта України: становлення та розвиток у виборчому процесі. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2012. 212 с.

2. Political Recruitment Theory on Cabinet Appointments. URL: https://www.academia.edu/2595758/Political_Recruitment_Theory_on_Cabinet_Appointments (дата звернення: 17.10.2022).

3. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення: 05.12.2022).

4. Allen P., Cairney P. What do we mean when we talk about the ‘political class’? URL: <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/bitstream/handle/123456789/8059/ALLEN%20What%20do%20we%20mean%20when%20we%20talk%20about%20the%20E2%80%98political%20class%E2%80%99%3F%202015.pdf?sequence=2> (дата звернення: 20.12.2022).

5. Khan S. R. The Education of Elites in the United States. *L'Année sociologique*. 2016/1 (Vol. 66). P. 171–192.

6. Dobek-Ostrowska B. Aktorzy polityczni i media masowe w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004.